

УДК 343.98

DOI 10.33244/2617-4154.1(10).2023.210-218

І. О. Завидняк,

канд. юрид. наук, доцент,

Державний податковий Університет

e-mail: zavudnyakira@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-1816-7426

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВІДЕОТЕХНОЛОГІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглянуто процес становлення правового регулювання застосування відеотехнологій у кримінальному процесі. Досліджено основні етапи розвитку правового регулювання застосування відеотехнологій у сфері кримінального судочинства. Наголошено, що у 90-х роках минулого століття та на початку XXI століття відеоконференцз'язок здебільшого згадувався в контексті боротьби з міжнародною злочинністю як спосіб процесуальної протидії транснаціональним злочинам, а також як засіб захисту свідків, яким загрожує небезпека.

Проаналізовано основні міжнародні договори у сфері кримінального судочинства для України. До них віднесено: Конвенцію про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу (2000 рік). Ця Конвенція стала одним з перших нормативно-правових актів, який окремо регулює взаємовідносини держав щодо надання взаємної правової допомоги з використанням відеотехнологій, зокрема відеоконференцз'язку, встановлює порядок обміну електронними доказами, визначає порядок застосування відеоконференцз'язку, а також вказує на те, що така технологія має бути забезпечена відповідними міжнародними інструментами, включаючи Європейську конвенцію 1950 року; Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності (2000 рік), у якій відеоконференцз'язок розглядається як засіб захисту свідків та потерпілих; Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (2001 рік), який допускає допит з відеоконференції не лише свідків, а й експертів та обвинувачених; Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції (2003 рік) тощо.

Визначено, що міжнародні акти, ратифіковані Україною, досить детально регулюють застосування лише двох відеотехнологій – відеоконференцій та відеозаписів судових засідань. За аналогією таке регулювання можна застосовувати до вебконференцій. Це пов'язано з тим, що до завдань органів міждержавної взаємодії входить встановлення комунікації між державами з метою координації розслідування транскордонних злочинів і залучення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Акцентовано увагу на неможливості розгляду питання про правове регулювання застосування відеотехнологій без аналізу рішень Європейського суду з прав людини. У зв'язку з цим визначено, що: по-перше, Європейський суд вважає, що така форма участі особи в судовому процесі, як відеозв'язок не є неприйнятною відповідно до поняття справедливого та публічного розгляду; по-друге, застосування у кримінальному судочинстві відеотехнологій має супроводжуватися наданням учасникам судочинства відповідних процесуальних гарантій; по-третє, участь у судовому засіданні через відеотехнології не повинна ставити будь-яку зі сторін у нерівне становище зі стороною, яка присутня в засіданні особисто.

Встановлено, що саме міжнародні норми мають бути орієнтиром у питаннях гарантій застосування відеотехнологій. Саме вони становлять міцну основу для захисту прав особи у кримінальному судочинстві, яка здебільшого має бути імплементована у національне законодавство та поширена на всі випадки застосування відеотехнологій, а не лише на випадки взаємодії в рамках міжнародного співробітництва та для технологій відеоконференцзв'язку, вебконференцій та відеозаписів судових засідань.

Ключові слова: *правове регулювання, відеотехнології, відеоконференцзв'язок, міжнародне співробітництво, транснаціональні злочини, кримінальне судочинство, міжнародні договори, учасники кримінального судочинства.*

Мета дослідження. Метою статті є визначення особливостей міжнародного законодавства у сфері правового регулювання застосування відеотехнологій у кримінальному процесі.

Постановка проблеми. Відеоконференція (video conference) – це комп'ютерна технологія, яка дозволяє здійснити аудіовізуальну взаємодію двох та більше користувачів у режимі реального часу. Іншими словами, вона дозволяє людям бачити і чути один одного, обмінюватися даними та спільно їх обробляти в інтерактивному режимі, використовуючи можливості персональних електронних носіїв, з'єднаних між собою, з використанням мереж електрозв'язку. З погляду технології для цього необхідно виконання двох умов: а) на електронних носіях осіб, які здійснюють таку взаємодію, повинні бути встановлені програми відеоконференцзв'язку з відповідним програмним забезпеченням; б) такі особи повинні мати можливість з'єднатися одна з одною інтернет-мережами електрозв'язку.

Будь-яка передача або прийом зображень, звуків, обмін інформацією між електронними носіями з використанням технології відеоконференції визначається терміном «відеоконференцзв'язок».

Правове регулювання застосування відеотехнологій в українському кримінальному процесі здійснюється як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях. Однак орієнтиром тут, виходячи зі специфіки розслідування злочинів транснаціонального характеру, є норми національного та ратифікованого Україною міжнародного права, які виражені як у нормативних правових актах спеціальних органів, так і на доктринальному рівні. Враховуючи це, вважаємо за необхідне

дослідити особливості міжнародного законодавства у сфері правового регулювання застосування відеотехнологій у кримінальному судочинстві. Таке дослідження допоможе окреслити основні тенденції та особливості застосування відеотехнологій під час розслідування транснаціональних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування відеотехнологій під час міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні розкриваються у працях таких учених: Р. С. Абдуліна, К. О. Архіпової, Ф. М. Вяткіна, Т. С. Гавриш, Н.С. Карпова, В. Т. Маляренка, М. І. Смирнова, О. Татарова, Л. Д. Удалової, Е. Е. Феоктистова, С. С. Чернявського. Дослідження цієї проблематики також неможливе без вивчення та аналізу законодавчих актів і положень міжнародних договорів.

Вклад основного матеріалу. Історія централізованого правового регулювання застосування відеотехнологій у кримінальному процесі бере свій початок 1990 року, коли Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) прийняла Інструкцію для працівників системи кримінального правосуддя щодо здійснення Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою. Пунктом 55 розділу Е цієї Інструкції вказувалося на можливість надання показань свідків через їх відеозапис у режимі реального часу, що фактично стало прообразом відеоконференцій [1].

Необхідно зазначити, що у 1990-х та на початку 2000-х років відеоконференцв'язок здебільшого згадувався в контексті боротьби з міжнародною злочинністю у двох аспектах: як спосіб процесуальної протидії транснаціональним злочинам та як засіб захисту свідків, яким загрожує небезпека. Застосування відеотехнологій, а саме відеоконференцій, при розгляді кримінальних проваджень (включаючи суди першої інстанції) було рекомендовано IX та XI Конгресами ООН щодо попередження злочинності та кримінального правосуддя. Ці рекомендації стали досить вагомими, тому що основна увага приділялася можливостям телекомунікацій у кримінальному судочинстві [2].

Так, 12 квітня 1996 року в Парижі було прийнято Рекомендації Групи старших експертів для ефективної боротьби з транснаціональною організованою злочинністю. Серед цих рекомендацій виділяються ті, що спрямовані на об'єднання зусиль держав у питанні захисту осіб, які дають свідчення у кримінальному судочинстві, а як методи захисту свідків називаються методи, засновані саме на відеотехнологіях [3, с. 102].

Зі свого боку 9–10 грудня 1997 року у Вашингтоні була проведена зустріч міністрів юстиції та внутрішніх справ країн G8, результатом якої стало ухвалення комюніке. У цьому комюніке, зокрема, наголошувалося на тому, що, враховуючи зростання міжнародного пересування організованих злочинних груп, варто інтенсифікувати процес впровадження відеотехнологій під час розгляду кримінальних проваджень, спрямовуючи зусилля на розширення використання технології відеозв'язку як засобу захисту свідчень або заяв свідків, які перебувають за кордоном.

У липні 1998 року у Римі Дипломатичною конференцією повноважних представників під егідою ООН із заснування Міжнародного кримінального суду прийнято Римський статут Міжнародного кримінального суду. Цей документ встановлює пріоритет особистої участі осіб у судовому провадженні у кримінальній справі (стаття 69

Статуту), однак допускає в особливих випадках (з метою забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства) провести будь-яку частину розгляду справи за допомогою відеозв'язку чи дозволити подати докази за допомогою електронних або інших спеціальних засобів [4]. Зі свого боку у пояснювальному меморандумі до Рекомендації № R(97) 13 «З питання залякування свідків та забезпечення прав захисту» Ради Європи також вказується на можливість використання відеотехнологій для організації дачі показань свідком, що перебуває за кордоном [5].

Однак, на нашу думку, одним із основних міжнародних договорів у сфері кримінального судочинства для України стала Конвенція Європейського Союзу про взаємну правову допомогу у кримінальних провадженнях 2000 року. Цей документ став першим з тих, що окремо регулює взаємовідносини держав щодо надання взаємної правової допомоги з використанням відеотехнологій, зокрема відеоконференцзв'язку, а також встановлює порядок обміну електронними доказами. Зокрема, у Конвенції рекомендовано застосування відеозв'язку при провадженні процесуальних дій за участю не лише свідків, а й експертів, обвинувачених, потерпілих та уповноважених представників держави [6]. Цей документ визначає порядок застосування відеоконференцзв'язку (стаття 10), а також встановлює правила взаємодії держав з відеозв'язку, вказуючи на те, що така технологія має бути забезпечена відповідними міжнародними інструментами, включаючи Європейську конвенцію 1950 року.

Можливість застосування відеотехнологій у кримінальному судочинстві передбачає також й Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена в Нью-Йорку 15 жовтня 2000 року Резолюцією 55/25 на 62-му пленарному засіданні 55-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. У ній відеоконференцзв'язок розглядається як засіб захисту свідків та потерпілих.

Зі статті 5 Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних провадженнях, підписаного в місті Страсбурзі 8 листопада 2001 року, випливає, що в рамках міжнародного співробітництва, що здійснюється на підставі Європейської конвенції, допускається використання відео- та телефонного зв'язку. Порядок застосування безпосередньо відеоконференції закріплено у статті 9 Другого додаткового протоколу. Багато в чому він повторює порядок застосування відеоконференції, визначений Конвенцією Європейського Союзу про взаємну правову допомогу у кримінальних провадженнях 2000 року. Різниця полягає тільки в тому, що Протокол допускає допит з відеоконференції не лише свідків, а й експертів та обвинувачених.

20 квітня 2005 року Комітетом Міністрів Ради Європи прийнято Рекомендації № R (2005) 9, в яких наголошується на необхідності розглядати питання щодо застосування альтернативних методів дачі показань, серед яких зазначені: аудіовізуальний запис показань даних свідками / особами, які співпрацюють з правосуддям, під час попереднього розгляду справи; використання відеоконференцій. У висновку Рекомендацій однієї з основних цілей міжнародного співробітництва між державами-членами Ради Європи виділяється більш широке й ефективне використання

сучасних засобів телекомунікації, наприклад, відеозв'язку та підвищення їхньої безпеки при дотриманні прав сторін.

Аналогічні за своїм змістом та причинами, що обумовлюють застосування відеотехнологій, роз'яснення наведені й у Рекомендованих видах практики в галузі захисту свідків при провадженні у кримінальних провадженнях, що стосуються організованої злочинності, прийнятих Управлінням Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності 2008 року у Нью-Йорку. Цей документ один з перших детально зупиняється на понятті відеоконференцзв'язку та способах її організації. Зазначається, що відеоконференцзв'язок означає використання інтерактивних телекомунікаційних технологій для надання показань свідків шляхом одночасної двосторонньої відео- та аудіопередачі. Вона допускає такі варіанти, як дача свідком показань з кімнати, що розміщена поруч із залом суду, через закриту телевізійну мережу або з віддаленого чи прихованого місця з використанням аудіовізуального зв'язку. Покази транслюються до зали судового засідання, де присутні обвинувач, обвинувачений та публіка [7].

2012 року це Управління розробило Інструкцію з питань взаємної правової допомоги та екстрадиції, у нормах якої відеоконференцзв'язок розглядається у таких аспектах: по-перше, як умова, за дотримання якої запитувана держава має право використовувати показання свідків у кримінальних провадженнях (п. 30); по-друге, відеоконференцзв'язок – це спосіб отримання показань свідка, який перебуває в іншій державі (п. 199).

Акцентуємо увагу на тому, що Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 року безпосередньо не містить положення про застосування відеотехнологій у кримінальному судочинстві, проте практика застосування цієї Конвенції формулює міжнародні стандарти використання відеотехнологій у процесі розгляду кримінальних проваджень, які неодноразово згадуються у правозастосовних рішеннях національних судів. Зокрема, Конституційний Суд України постійно посилається у своїх рішеннях на Конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 року та враховує правові позиції Європейського суду з прав людини. При цьому йдеться не про деякі реверанси ввічливості, а про вирішення конкретних завдань, що стоять перед судами та законодавцем (рішення від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018 у справі № 1-124/2018(4976/17) [8].

У зв'язку з викладеним, на нашу думку, неможливим є розгляд питання про правове регулювання застосування відеотехнологій без аналізу рішень Європейського суду з прав людини. Так, участь особи у судовому засіданні через відеозв'язок Європейський суд з прав людини розглядає в контексті гарантованого статтею 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод права на справедливий судовий розгляд. Стосовно предмета нашого дослідження слід зазначити таке: по-перше, Європейський суд вважає, що така форма участі особи в судовому процесі, як відеозв'язок не є неприйнятною відповідно до поняття справедливого та публічного розгляду; по-друге, застосування у кримінальному судочинстві відеотехнологій має супроводжуватися наданням учасникам судочинства відповідних процесуальних

гарантій; по-третє, участь у судовому засіданні через відеотехнології не повинна ставити будь-яку зі сторін у нерівне становище зі стороною, яка присутня в засіданні особисто.

Також варто зазначити, що Європейський суд допускає деякі обмеження з пріоритету особистої присутності обвинуваченого на слуханнях, наприклад, для суду касаційної інстанції. Однак тут застосовується підхід рівних можливостей виступити перед судом: якщо сторона звинувачення наділена правом особисто викласти свою позицію перед судом у ході засідання суду перевіркою інстанції, то таке право має бути надане й обвинуваченому та його захиснику (Постанова ЄСПЛ від 23.04.2012 у справі «Авраменко проти України»; Постанова ЄСПЛ від 09.01.2019 у справі «Аграчова проти України»). Отже, на підставі викладеного можна виділити такі права обвинуваченого, у разі забезпечення яких застосування технологій дистанційної комунікації можна вважати рівноцінною заміною безпосередньої (особистої) участі у слуханнях у кримінальній справі: 1) право ефективної участі у слуханнях, яке передбачає право бачити, чути та розуміти те, що відбувається в судовому засіданні; 2) право на захист, включаючи право користуватися допомогою захисника наодинці та конфіденційно; 3) право на подання та участь у дослідженні доказів; 4) право на заяву клопотань та відводів; 5) право знайомитися із матеріалами кримінальної справи; 6) право допитувати тих, хто показує проти осіб.

Саме зазначені права вимагають розробки відповідних процесуальних гарантій, системи яких на сьогодні в українській кримінальній процесуальній дійсності не існує. Безумовно, процедура застосування відеозв'язку ще удосконалюватиметься, і зазначені проблеми вже отримали процесуальне закріплення зазначених кримінальних процесуальних гарантій у КПК України.

Висновок. Детальний аналіз наведених нормативних актів показує, що саме міжнародні норми мають бути орієнтиром у питаннях гарантій застосування відеотехнологій. Саме вони становлять міцну основу для захисту прав особи у кримінальному судочинстві, яка здебільшого має бути імплементована у національне законодавство та поширена на всі випадки застосування відеотехнологій, а не лише на взаємодії в рамках міжнародного співробітництва та не лише для технологій відеоконференцзв'язку, вебконференцій та відеозаписів судових засідань. Також саме рішення міжнародних конвенційних органів створює правову основу гарантій прав особи у кримінальному судочинстві під час застосування відеоконференцзв'язку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Норми та керівні принципи Організації Об'єднаних Націй у галузі попередження доступності та кримінального правосуддя: здійснення та пріоритети для подальшої нормотворчості. URL: https://www.unodc.org/documents/congress//Previous_Congresses/8th_Congress_1990/025_ACONF.144.20_Note_United_Nations_Norms_and_Guidelines_in_Crime_Prevention_and_Criminal_Justice_R.pdf

2. Конгреси ООН щодо запобігання злочинності та поводження з правопорушниками. Юридична енциклопедія : у 6 т. Т. 3 / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. 792 с. ISBN 966-7492-03-6.
3. Завидняк І. О. Правове регулювання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Юридичний вісник*. 2021. № 5. С. 100–106.
4. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
5. Рекомендація N R (97) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-учасникам з питань «розпалювання ненависті» від 30 жовтня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_093#Text
6. Про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу: Конвенція від 29 травня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_238#Text
7. Належна практика захисту свідків у кримінальних провадженнях з питань організованої злочинності: посібник, розроблений Управлінням ООН з наркотиків та злочинності. 2008. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH6IX00A?an=25>
8. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України «Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) від 11 жовтня 2018 року № 8-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#Text>

REFERENCES

1. Normy ta kerivni pryntsypy Orhanizatsiyi Ob"yednanykh Natsiy u haluzi poperedzhennya prystupnosti ta kryminal'noho pravosuddya: zdiysnennya ta prioritytety dlya podal'shoi normotvorchosti. [in Ukr.]. URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Previous_Congresses/8th_Congress_1990/025_ACONF.144.20_Note_United_Nations_Norms_and_Guidelines_in_Crime_Prevention_and_Criminal_Justice_R.pdf
2. Konhresy OON shchodo zapobihannya zlochyynosti ta povodzhennya z pravoporushnykamy. Yurydychna entsyklopediya: u 6 t. T. 3 / red. kol.: YU. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. K.: Ukrayins'ka entsyklopediya im. M. P. Bazhana, 2001. 792 p. [in Ukr.].
3. Zavydnyak I. O. Pravove rehulyuvannya mizhnarodnoho spivrobitnytstva pid chas kryminal'noho provadzhennya. *Yurydychnyy visnyk*. 2021. № 5. Pp. 100–106. [in Ukr.].
4. Ryms'kyy statut mizhnarodnoho kryminal'noho sudu vid 17 lypnya 1998 roku. [in Ukr.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
5. Rekomendatsiya N R (97) 20 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-uchasnytsyam z pytan' «rozpalyuvannya nenavysti» vid 30 zhovtnya 1997 roku. [in Ukr.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_093#Text
6. Pro vzayemodopomohu v kryminal'nykh spravakh mizh derzhavamy-chlenamy Yevropeys'koho Soyuzu: Konventsiya vid 29 travnya 2000 roku. [in Ukr.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_238#Text

Завидняк І. О. Становлення та розвиток правового регулювання застосування відеотехнологій у кримінальному процесі

7. Nalezna praktyka zakhystu svdkiv u kryminal'nykh provadzhennyakh z pytan' orhanizovanoyi zlochynnosti: posibnyk, rozroblenny Upravlinnyam OON z narkotyktiv ta zlochynnosti. 2008. [in Ukr.]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH6IX00A?an=25>

8. Rishennya Konstytutsiynoho sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podannym Uповnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) okremykh polozhen' chastyny druhoyi statti 8, druhoho rechennya chastyny chetvertoyi statti 16 Zakonu Ukrayiny «Pro zvernennya hromadyan» (sprava pro zvernennya osib, vyznanykh sudom nediyezdatnymy) vid 11 zhovtnya 2018 roku № 8-r/2018. [in Ukr.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#Text>

I. Zavydniak. Formation and Development of Legal Regulation of the Application of Video Technologies in Criminal Proceedings

The article considers the process of formation of legal regulation of the use of video technologies in criminal proceedings. The main stages in the development of legal regulation of the use of video technologies in the field of criminal justice have been studied. It is noted that in the 90s of the last century and at the beginning of the 21st century, videoconferencing was mentioned mainly in the context of combating international crime as a way of procedural counteraction to transnational crimes, as well as a means of protecting witnesses who are in danger.

Analyzed the main international treaties in the field of criminal justice for Ukraine. These include: Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between Member States of the European Union (2000). This Convention has become one of the first legal acts that separately regulates the relationship of states to provide mutual legal assistance using video technologies, in particular videoconferencing, establishes the procedure for the exchange of electronic evidence, determines the procedure for using videoconferencing, and also indicating that this technology should be provided with appropriate international instruments, including the European Convention of 1950; the Organized Crime Convention (2000), which considers videoconferencing as a means of protecting witnesses and victims; Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters (2001), which allows interrogation by videoconference not only of witnesses, but also of experts and defendants; United Nations Convention against Corruption (2003).

It has been determined that international acts ratified by Ukraine regulate in sufficient detail the use of two video technologies – videoconferencing and video recordings of court sessions. By analogy, this adjustment can be applied to web conferences. This is due to the fact that the task of the bodies of interstate interaction, first of all, is to establish communication between states in order to coordinate the investigation of cross-border crimes and bring the perpetrators to justice.

Attention is focused on the impossibility of considering the issue of legal regulation of the use of video technologies without analyzing the decisions of the European Court of Human Rights. In this regard, it is determined that: firstly, the European Court considers that such a form of participation of a person in the judicial process as a video link is not unacceptable in

accordance with the concept of a fair and public hearing; secondly, the use of video technologies in criminal proceedings should be accompanied by the provision of appropriate procedural guarantees to the participants in the proceedings; thirdly, participation in a court session by video technology should not put any of the parties in an unequal position with a party present at the session in person.

It has been established that international norms should be a guideline in matters of guarantees for the use of video technologies. They constitute a solid basis for the protection of individual rights in criminal proceedings, which should basically be implemented in national legislation and extended to all cases of using video technologies, and not only to cases of interaction within the framework of international cooperation and not only to videoconferencing technologies, conferences and video recordings of court hearings.

Key words: *legal regulation, video technology, video conferencing, international cooperation, transnational crimes, criminal proceedings, international treaties, participants in criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 11 січня 2023 року